

Obidjon ABDURAHMONOV,
 Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
 "Siyosiy institutlar, jarayonlar va texnologiyalar"
 (23.00.02) yo'nalishi 1-kurs tayanch doktoranti.
 E-Mail: obidjonabdurahmonov@gamil.com
 Tel: (97)597 97 66

TDSHU dotsenti, PhD S.M.Bo'ronov taqrizi asosida

THE PLACE AND ROLE OF PASHTUNS IN AFGHANISTAN

Annotation

This article is dedicated to the study of the unique culture of the Pashtuns, their role in the administration of the state and society of Afghanistan, and their position as the creator of the Afghan statehood. The purpose of the article is to identify the policy aimed at "Pashtunization" of the Pashtun Afghan society and state administration.

Key words: Durrani, Ghilzai, Paktians, Pashtunwali, Pukhtuns, Patan, Pashtunism, Pashtunistan.

МЕСТО И РОЛЬ ПУШТУНОВ В АФГАНИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье посвящена изучению уникальной культуры пуштунов, их роли в управлении государством и обществом Афганистана, их положения как создателя афганской государственности. Цель статьи – выявить политику, направленную на «пуштунизацию» пуштунского афганского общества и государственного управления.

Ключевые слова: дуррани, гильзай, пактианцы, пуштунвали, пухтуны, патан, пуштунизм, пуштунистан.

AFG'ONISTONDA PUSHTUNLARNING O'RNI VA ROLI

Annotatsiya

Ushbu maqolada pushtunlarning o'ziga xos madaniyati, Afg'oniston davlat va jamiyat boshqaruvidagi roli, afg'on davlatchiligining bunyodkori sifatida tutgan mavqeyini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolaning maqsadi pushtunlarning Afg'oniston jamiyat va davlat boshqaruvini "pushtunlashtirish"ga qaratilgan siyosatni aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Durraniy, Gilzoylar, Paktiyanlar, Pushtunvali, Puxtunlar, Patan, Pushtunizm,

Kirish. Ta'kidlash lozimki, pushtunlarning o'zi ham 60 ta katta va 400 ta kichik qabila va urug'lardan tashkil topgan[1]. Shuningdek, pushtunlarni dunyodagi boshqa millatlar tomonidan turlicha nomlar bilan atalishiga ham guvoh bo'lishimiz mumkin. Tadqiqotchilar tomonidan turli xil badiiy, ilmiy tadqiqot ishlarida pushtunlar ("Pahtun", "Puktun", "Puktanah", "Patan") kabi nomlari bilan keltirilgan. Xususan, hindistonlik olim va tadqiqotchilar o'z ilmiy ishlarida pushtunlarni "Pahtun" atamasi bilan keltirib o'tishadi. Buyuk Britaniyalik mutaxassislar tomonidan esa pushtunlarga nisbatan "Patan" atamasi foydalanishiga guvoh bo'lishimiz mumkin[2]. Ammo, Markaziy Osiyo davlatlarida jumladan, O'zbekistonda ilmiy va publisistik muomalada "Pushtun" va "Pushtun" atamalaridan keng foydalaniladi. Rus manbalarida "Pushtun" atamasi keng qo'llaniladi.

Afg'onistondagi mavjud etnik birliklarning etnogenezi, tarixi, afg'on davlatchiligida tutgan o'rni hamda bugungi kundagi ahvolini tadqiq etish davomida ularda bo'linishga moyillik nihoyatda kuchli ekanligi namoyon bo'ldi. Xususan, pushtun millatini quyidagi birliklarga ajratgan holda tasniflash mumkin. Ya'ni, Qabila, Qabila urug'i, Urug'-aymoq, Urug'lar o'rtasidagi kichik urug'lar, Kichik urug' bo'g'ini, Bo'g'inning boshqa kichik bo'laklari[3].

Yana bir e'tiborga molik jihat shuki, pushtunlar nafaqat hokimiyatga egalik qilish uchun mamlakatdagi boshqa etnik guruhlar bilan kurash olib boradi, balki ularning Gilzay va Durraniy qabilalari o'rtasida ham hokimiyatni boshqarish, yuqori vakolatlariga egalik qilish, amalga oshirgan ishlari uchun yetarlicha rag'bat olish kabi masalalarda o'zaro kurash mavjud. Masalan, 1970-yillarda mamlakatda bo'lib o'tgan urushlarda g'alabaga erishishda Gilzaylar katta hajmdagi ishlarni amalga oshirgani, birinchi ingliz-afg'on urushida aynan Gilzay qabilalari inglizlarni qo'lga olishgani, ayniqsa 1842-yilda ularning chekinayotgan armiyasini yo'q qilgani, Afg'oniston amirini taxtdan voz kechishga majbur qilganliklari va 1878-yildagi ikkinchi ingliz-afg'on urushini boshlashgani hamda 1929-yilda sodir etilgan qo'zg'olonlarda shoh Omonulloxonning taxtdan ag'darilishida Durraniylarga nisbatan salmoqliroq ishlarni amalga oshirganliklarini da'vo qilib, hokimiyatni boshqarishga ular loyiq ekanligini ta'kidlab kelishadi[4]. Biroq, Pushtunlar va afridiylarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, ular o'zlarining shaxsiy nizolarini, urug'lar o'rtasidagi kelishmovchiliklarni tashqi kuchlar tomonidan kelayotgan tahdidlar paytida bir chetga surib turadi va vaqtinchalik ittifoqdoshga aylanib, umumiy dushmanga qarshi birgalikda yelkama-yelka kurash olib boradi. Ammo, tashqaridan tahdidlar paydo bo'lgan davrlarda pushtunlar kuchli davlatlar, imperiyalar tomonidan bo'ysundirilgan bo'lsalar ham, ular hech qachon doimiy bo'ysunishda yoki qullik zanjirida bog'lanib turmagan. Ular o'zlarining erkinliklariga tajovuz qilgan va o'zga davlatning mustamlakasi bo'lishga keskin ravishda qarshilik ko'rsatib kelgan. "Ularning fe'l-atvori, uyushqoqligi va instinktlari", deydi Devid Ditcher, "ularni shu qadar mustaqil va kuchli demokratik qilib qo'ydi, hattoki o'zlarining rahbarlari ham ular ustidan real nazoratni amalga oshira olmaydi"[5].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bundan tashqari, mamlakatda pushtu tili va madaniyatini keng targ'ib qilish holatlarini ham ta'kidlash lozim. Bu haqida Eronning Isfahon universiteti professorlari Morteza Deghan Nejad, Morteza Nuraci hamda tadqiqotchi Bahram Mousavilar "Pushtunizm va uning Afg'oniston-Eron munosabatlaridagi roli" (*Pushtunism and its role in Afghanistan-Iran relations*) nomli ilmiy maqolada madaniy pushtunizm haqida qiziqarli ma'lumotlarni taqdim etishgan. Shuningdek, maqolada Amir Sheralixon va Omonulloxon tomonidan pushtu tilini davlat tili sifatida mavqeyini oshirishda amalga oshirgan ishlari to'g'risida ma'lumot keltiriladi. Chunonchi, Omonulloxon tomonidan pushtu tilida yozish va o'qishni o'rganishga ko'maklashuvchi "Merka Pashtu" jamiyati tashkil etilgan bo'lsa, Habibullaxon tomonidan pushtu tilida "Siroj-ul-Axbor" nomli davlat gazetasi nashr etilishiga katta ko'mak ko'rsatganligini ta'kidlab o'tadi [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tarixiylik, tizimli-mantiqiy, kontent va qiyosiy usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Pushtunlarni Afg'onistondagi yirik etnos sifatida tadqiq etishda quyidagi omillarga e'tibor qaratish lozim:

- 1 . Afg'on davlatchiligining bunyodkori sifatida;
- 2 . Pushtunlarning o'ziga xos madaniyati;

3. Pushtunizm;

Afg'on davlatchiligining bunyodkori sifatida, tarixan ma'lumki, pushtunlar yirik etnos sifatida afg'on davlatchiligining asosiy bunyodkori hisoblanadi. 1747-yilda pushtunlarning Durrioniylar qabilasidan bo'lgan Ahmadshoh tomonidan tashkil etilgan 2 mln. kv. km.dan ortiq hududni o'z ichiga oluvchi afg'on davlati "Durrioniylar davlati" deb ataladi hamda zamonaviy afg'on davlatchiligining tamal toshini qo'ygan harbiy-siyosiy tuzilma sifatida tan olinadi[7]. Durrioniylar boshqaruvi tashkil topgandan so'ng, davlat dastlab eng yirik pushtun qabilalari yashagan hududlarni o'z ichiga oldi. Keyinchalik, uzoq muddatli kurashlari paytida afg'on bo'lmagan xalqlar yashaydigan hududlar bo'ysuntirildi va bugungi kungacha bo'lgan davrning katta qismida afg'on hukumati pushtunlarga mansub qabila vakillari tomonidan boshqarib kelindi. Afg'oniston davlatchiligida Habibullaxon Kalakoni (1929) va Burhoniddin Rabboni (1992-1996) hokimiyatidan tashqari Afg'onistonning barcha hukmdorlari ushbu millat vakillaridan bo'lishgan. Jumladan, amaldagi hokimiyatni nazorat qilayotgan "toliblar"ning ham 95 foizini pushtunlar tashkil qiladi va mamlakat hayotining barcha sohalarida ustun mavqeni saqlab qolishga harakat qilib kelishadi [8].

Shuningdek, pushtunlar tarixiy, madaniy jihatdan o'zlarini "afg'on" millati deb emas, aksincha ushbu atamaning sinonimi ya'ni Afg'onistonning "haqiqiy egalari" deb hisoblashadi. Shu sababli ham ayrim adabiyotlarda "afg'on" va "pushtun" atamaları sinonim sifatida qo'llanadi. O'zlarini Afg'onistonning "haqiqiy egalari" deb hisoblashganligi sababli mamlakatdagi boshqa millat vakillariga nisbatan mensimay munosabatda bo'lishadi[9]. Pushtunlar tarix nuqtayi nazaridan o'zlarini "afg'on" deb emas pushtunlar deb atagan va XVIII asrgacha etnik jamoasining o'ziga xos an'analari va urf-odatlaridan foydalanib kelgan. "Afg'on" atamasini qabul qilishlari uchun uzoq vaqt kerak bo'ldi. Taniqli fransuz sayyohi Ferrier asosiy pushtun qabilalari, ya'ni gilzay va abdaliylar o'zlarini "afg'onlar" deb atashni rad etishlarini ta'kidlaydi[10]. Bu "afg'on" atamasiga qiziqishning yo'qligi bilan bog'liq edi, chunki bu atama bir tomondan pushtun bo'lmaganlar tomonidan pushtunlar uchun foydalanilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ular o'zlarini pushtun deb atalishini afzal ko'radi va bundan faxrlanadi[11]. Shu bilan bir qatorda, jamiyatda o'zlarining yuqori mavqeyini saqlab qolish uchun uzoq yillardan beri faol kurash olib borishadi. Chunki, turli tabaqa, sinf, millat va xalqlarning mavjudligi ular o'rtasida o'z manfaatlarini "himoya qilishga intilish"ni ham keltirib chiqaradi[12]. Shu sababdan boshqa etnik guruhlarning hukumatda ustun mavqeyini qabul qilishmadi. Misol uchun, 1929-yilda Afg'oniston shimolida Bachai Sakao (yoki Bachai Saqqo) laqabli etnik tojik Habibulla Kalakoni qo'zg'olon ko'tarib hokimiyatni qo'lga kiritadi, ammo u yaratuvchi (titul) millat bo'lgan pushtunlardan bo'lmaganligi bois hokimiyatni uzoq ushlab tura olmaydi[13]. Shuningdek, etnik tojik bo'lgan Burhoniddin Rabboni (1992-1996) ham faqat bir muddat hukumatni boshqarganligini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Pushtunlarning o'ziga xos madaniyati, pushtunlar o'zining madaniyati, urf-odati, tili va qadriyatlarini bilan afg'on jamiyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Mashhur olim va antropolog Charlz Lindxom "Pushtunlar dunyodagi eng katta segmentli qabilalar tizimini tashkil qiladi," deb yozadi[14]. Pushtun madaniyati, tarixi va umumiy urf-odatlarining odatiy tarzda taqdim etilishi ikkiyoqlama qarashlarni keltirib chiqardi. Pushtunlar tarixan Afg'onistondagi eng uzoq tarixga ega bo'lgan etnoslardan biri sifatida, ularning afg'on jamiyatidagi mavqeyi doimo yuqori o'rinda bo'lib kelgan.

J.Nigel va R.Allanlarning qayd etishicha, Afg'oniston aholisi 55 ta etnik guruhlardan tashkil topgan.[15] Ushbu etnoslar orasida Afg'oniston pushtunlari eng katta etnik guruh hisoblanib, mamlakat aholisining 42% - 45% ini tashkil etadi.[16] Biroq, uzoq yillardan beri Afg'onistonda aholini ro'yxatdan o'tkazish ishlari amalga oshirilmaganligi sababli manbalarda pushtunlarning umumiy soni to'g'risida turli xil sonlar keltiriladi. BMT ma'lumotlariga ko'ra, 2020 yilda butun dunyoda pushtunlarning umumiy soni taxminan 63 million kishini tashkil qiladi. E'tiborga molik jihat shuki, pushtunlarning umumiy soni Italiya aholi sonidan ko'p, Buyuk Britaniya aholi soniga yaqin bo'lib, ularning katta qismi Pokiston va Afg'oniston hududida istiqomat qilishadi[17]. Ularlarning aksariyati Pokistonning Xayber-Paxtunxvo va Balujiston hududlarida yashaydi. Chunki, "Dyurand chizig'i" pushtunlarni ikkiga bo'lib yuboradi.

Etiborga molik jihat shuki, Pushtun madaniyatida birodarlik, samimiylik, qo'shnilarga g'amxo'rlik mavjud. Mehmon Xudoning marhamati sifatida qabul qilinadi. Mehmondo'stlik madaniyatning asosiy qadriyatlaridan biri hisoblanadi. Oqsoqollar o'z farzandlarini kattalarni hurmat qilishga, boshqalarga mehr-oqibatli bo'lishga, yaxshi xulq-atvor ko'rsatishga, kamtarin bo'lishga, madaniy me'yor va qadriyatlarga qat'iy amal qilishga undaydilar. Bundan tashqari, Pushtun madaniyatida jirg'a muhim o'rin tutadi. Jirg'a yig'ilishlarida uy egasining doimiy kechirilmiligi va qotillarning jamiyat tomonidan kechirilishi pashtun madaniyatining ma'rifatlari tomoniga misoldir[18].

Ayrim manbaalarda keltirilishicha, Afg'oniston zaminiga Islom dini kirib kelishidan oldin ham pushtunlar o'zlarining she'riyati bilan alohida ajralib turgan. Jumladan, "Pata Xazana" da VIII asrdayoq yozilgan pushtun she'riyati mavjud bo'lgan. Pushtun she'riyatini rivojiga ulkan hissa qo'shgan taniqli shoirlar qatoriga Afg'oniston-Pokiston mintaqasida tug'ilib, shu yerda faoliyat olib borgan Pir Roshan, Amir Kror Suri, Xushhol Xon Xattak, Rahmon Bobo, Nazo Toxi, Ahmad Shoh Durrioni, Temur Shoh Durrioni, Shujo Shoh Durrioni, G'ulom Muhammad Tarziy va Xon Abdul G'ani Xon kiritishimiz mumkin. Shuningdek, pushtunlarning maqollari ham eng qadimiy, uzoq tarixga ega bo'lgan ommaviy maqol turlari sirasiga kiradi. Afg'onlarga xos bo'lgan odat - ular qaysidir anjuman, o'zaro suhbatlar yoki Jirg'a (yig'ilish, parlament majlisi) vaqtda, bahs, ma'ruzalar va va'zlar chog'i, albatta, biror bir shoirning she'ridan, xususan, maqol va matallardan misol keltirish va shu bilan o'z nutqlarini bezash va gaplarini uqtirishni yaxshi ko'radilar. Pushtunlar orasida maqollarning uch turi: nasriy, sajlangan yoki qiyofali she'riy shakllari mavjud. Ammo folklorshunoslar xalq og'zaki ijodiyoti namunalari to'plamlarida maqollarni, odatda, nasriy asoslar qatoriga joylashtiradilar. Garchi pushtun xalqi maqollari haqida keng ko'lamli, maxsus tadqiqotlar hozircha amalga oshirilmagan bo'lsada, yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, ularni to'plab chop etishda ancha ish qilingan[19].

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, pushtunlar folklorida mavjud bo'lgan.... ertak va qissalari, rivoyatlari qanchalik boshqa xalqlar og'zaki ijodiyotida uchraydigan o'xshash syujetli ertak-qissalar qatoriga kirmasin, ularning barchasida pushtunlar hayoti, turmush tarzi, fikrlari turli qabila va tabaqalarga mansub qahramonlari xarakteri, aniq joylarning nomlari, syujet detallarining mahalliy rang va kayfiyat kasb etishi kabi holatlar, xislatlar bu ertak - qissa va rivoyatlarning pushtun xalqining, "afg'oncha" ekanligini ta'minlaydi va xalq ularni to'liq o'zlariniki deb qabul qiladilar. Pushtun madaniyati va adabiyoti bo'yicha ko'p adabiy ishlar qilingan. YuNESKO pashtu tilini dunyodagi boshqa tillar orasida tez rivojlanayotgan tillardan biri deb e'lon qildi. Pushtun madaniyati meyorlar va qadriyatlarining uyg'unligini, shu jumladan individual va kengroq ijtimoiy o'lovchilarni o'z ichiga oladi, ular turli vaziyatlarda tarafdorlari tomonidan tasdiqlanadi va qo'llab-quvvatlanadi. *Nanavatay, kambala, sulh, taron, shamla, jirg'a, pushtunvali* (pashtunlarning xulq-atvor kodeksi) pushtun madaniyatining juda keng tarqalgan belgilari va xususiyatlari hisoblanadi[20].

Pushtunizm. Pushtunizm bu Afg'oniston jamiyat va davlat boshqaruvinini "pushtunlashtirish"ga qaratilgan siyosatning nazariy ifodasi hisoblanadi. Pushtunizm tub negizida davlat jamiyat boshqaruvida pushtunlarning ustunligini saqlab qolish, boshqa etnoslar tomonida sodir etiladigan har qanday ehtimoliy harakatlarni oldini olish hamda pushtunlarni doimiy qo'llab-

quvvatlash yotadi. Pushtunlardan bo'lgan hukmdorlar tomonidan pushtu tili va madaniyatini mamlakatdagi barcha etnik guruhlarga yoyish, unumdor, yashash uchun barcha qulayliklarga ega, strategik jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lgan hududlarga pushtunlarni joylashtirish siyosati olib borildi. Bu borada Amir Abdurahmonning olib borgan siyosati e'tiborga molikdir. U Afg'onistonning janubi va janubi-sharqiy hududlarida istiqomat qiluvchi pushtun qabilalarini siyosiy va iqtisodiy jihatdan mamlakatning markaziy qismlari bo'lmish shimol, shimoli-sharq, g'arbiy hududlarga ko'chiradi. Majburiy ko'chirish siyosati ortidagi siyosiy maqsadlar Afg'oniston shimoli, g'arbi va markazini "pushtunlashtirish" orqali tojiklar, o'zbeklar va hazoralar aholisini siyraklashtirish edi[21]. Pushtun hukmdorlari bunday siyosat yuritish bilan bir tomondan o'zlarining sodiq tarafdorlari orqali mamlakatning o'sha hududlarini samarali nazorat qilsa boshqa tomondan esa ichki ixtiloflarni bartaraf etishni maqsad qiladi. Taassufki, ushbu siyosat hali-hamon pushtun liderlar tomonidan olib borilmoqda. Misol uchun Birlashgan Millatlar Tashkilotining qochoqlar bo'yicha agentligining ma'lumotlariga ko'ra 2022-yilda 820 000 kishi ichki ko'chirilgan[22]. Ta'kidlash lozimki, pushtu tili pushtunizmning muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Shu boisdan har doim pushtunlar o'z tilining mavqeyini ko'tarishga intilib kelishgan. Jumladan, Sobiq Afg'oniston Islom Respublikasi Konstitutsiyasining 16-moddasida pushtu tili dari, o'zbek, turkman, baluch, nuristoniy hamda pomir tillari bilan bir qatorda davlat tili sifatida belgilab qo'yilgani ham buning yorqin ifodisidir[23]. Bugungi kunda ham aksariyat pushtunlar pushtu tilining jamiyatdagi ta'sirini kuchaytirish zarur deb hisoblaydi. Pushtunizm pushtun millatiga mansub bo'lmagan boshqa etnoslarni pushtunlar madaniyatini, tilini va eng asosiysi "Pushtunvali" kodeksini qabul qilishiga davat etish maqsadlarini ham ifoda etadi.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, pushtun sulolalarining afg'on davlatchiligining shakllanish tadrijida katta o'ringa egaligi pushtun sulolalari tomonidan qariyb uch asrni o'z ichiga oluvchi Afg'onistonni mustaqil davlatchilik tarixida hokimiyat pushtunlar tomonidan boshqarilib kelganligi bilan chambarchas bog'liq. Darhaqiqat, zamonaviy Afg'oniston davlatchiligining bunyodkorlari ham aynan pushtun sulolalar bo'lgan. Bundan tashqari, pushtunlarning jirga institutlari, "Pushtunvali" kodeksi ham davlat boshqaruvi hamda jamiyat hayotida katta ta'sirga ega. Ammo, pushtun yetakchilarning etnohududiy da'volari nafaqat etnoslararo keskinlikni yuzaga keltirishi, balki kelajakda davlatning hududiy yaxlitligiga jiddiy tahdidni yaratuvchi omilga aylanishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, Afg'onistonda barqarorlikni saqlab turish jarayonida yangi hukumat etnik va etnoslararo omillarning bir qancha g'oyat muhim jihatlarini hisobga olishini taqozo etadi.

ADABIYOTLAR

1. J.Nigel, R.Allan. "Defining place and people in Afghanistan", Post-Sovet geography and economics. 2001, vol 42, no 8. – 545 p.
2. Barfield, Tomas. Afghanistan's ethnic puzzle. The article of Bonn University. <http://search.ebscohost.com.libproxy.unh.edu/login.aspx?direct=true&db=buh&AN=64464655&site=ehost-live>
3. Мария Кича. Афганистан. Подлинная история страны-легенды. Москва. 2023. –454 с
4. Rhea Abraham. Politics of ethnicity in Afghanistan: Understanding the Pashtuns and them in or ethnic groups // Defence and diplomacy Journal Vol. 2. – No.2 2013 (January-March). – P. 71.
5. Jozeph A. Tainter. Pashtun social structure: cultural perceptions and segmentary lineage organization. Utah State University. 2011. – P. 4.
6. A Dictionary of the Patlian Tribes on the North-West Frontier of India / General Staff Army Headquarters, India -Calcutta: Superintendent Government Printing, 1910. -P. 1-2.
7. Thomas J. Barfield. Weapons of the not so Weak in Afghanistan: Pashtun Agrarian Structure and Tribal Organization for Times of War & Peace. Yale University, 2007. –P. 2.
8. Abdurahmonov.O.N. Afg'oniston pushtunlari. – T.: "EFFECT-D". 2021. –104 b.
9. Morteza Deghan Nejad, Morteza Nuraei, Bahram Mousavi. Pashtunism and its role in Afghanistan-Iran relations. International Jurnal of Education of Research. Vol. 2 No. 11 November 2014. – P. 529.
10. Рашидов Р.Р. Афғонистонда давлатчилик масаласи: тарих ва ҳозирги замон. –Т.: "Наврӯз". 2017. – Б. 15.
11. Antonio Giustozzi. The Taliban Beyond the Pashtuns. The Afghanistan Papers. No. 5, July 2010. – P. 3.
12. Arturo G. Munoz, Pashtun Tribalism and Ethnic Nationalism (Virginia: Tribal Analysis Centre, March 2010), <http://www.tribalanalysiscenter.com>. Accessed on November 29, 2012.
13. Rahimov S. Dyurand chizig'i: tarix, geosiyosat va xavfsizlik.. – T.: 2023. – 114 b.
14. Ponka T., Dkhar P., Dkhar A. (2017) The Durand Line: Official Positions of Pakistan and Afghanistan over the Legitimacy of the Border. Volume 124.
15. Отамуродов С. Глобаллашув: миллатни асраш масъляти. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2018. – Б.11.
16. Charles Lindholm. The Swat Pukhtun of Northern Pakistan. New York, Columbia University Press. 1982. – P. 33. 356
17. Маннонов А.А. Афғон халқ оғзаки ижодиёти. – Т.: "EFFECT-D". 2021. – Б. 66.
18. Маннонов А.А. Афғон халқ эртақ ва ҳикоятлари. – Т.: 2017. – Б. 6. 283.
19. [Natiq Malikzada](#). Forced ethnic displacement in Afghanistan: Talibanisation or a continuation of social engineering? (18 October, 2022).
20. Imminent humanitarian crisis in Afghanistan. <https://www.unhcr.org/hk/en/afghanistan-situation>
21. Pushtu tilidan Abdurahmonov Obidjon tarjiması. "Afg'oniston Islom Respublikasi Konstitutsiyasi" tarjima kitobi T.: 2021. –B. 9. 64
22. Sabahuddin Abdul. History of Afghanistan. Global Vision Publishing. 2008. — P. 15.
23. Rahimov S. Dyurand chizig'i: tarix, geosiyosat va xavfsizlik. – T.: 2023. – B. 76-77. 114.